

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-fevral 2022
Ma'qullandi: 05-fevral 2022
Chop etildi: 10-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Бюджет ташкилотлари, давлат сектори, молиявий назорат, ички назорат, ички аудит, молиявий ҳисобот, молиявий актив, мажбурият, касса усули, ҳисоблаш усули, соф активлар

1. Кириш.

Иқтисодий амалиётда бюджет ташкилотларида назорат тизимини янада такомиллаштириш борасида амалий ишлар қилинмоқда. Жумладан, бюджет ташкилотларини ички аудит хизмати молиявий ҳисобот маълумотларининг ишончилигини таъминлаш ва бюджет - смета интизомини мустаҳкамлашда қўлланиладиган муҳим услубиятга айланмоқда.

Маълумки, Давлат бюджети давлатнинг марказлаштирилган

БЮДЖЕТ ТАШКИЛОТЛАРИДА НАЗОРАТ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Суванқулов А.Р.¹, Файзуллаев Э.²

¹ ТМИ и.ф.н.

ТМИ магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.5999036>

ANNOTATSIYA

Жаҳон молиявий муносабатларини глобаллашуви шароитида мамлакатнинг иқтисодий ҳолати ва уни ресурслари самарали бошқариш мамлакат иқтисодий барқарорлигини таъминлайди. Ушбу мақолада бюджет ташкилотларида назорат тизимини такомиллаштириш орқали бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва уни давлат молиявий назорати тизимининг муҳим элементи эканлигини ёритишга қаратилган.

маблағлар жамғармаси бўлиб, у давлатнинг вазифаларини бажаришни молиялаштиришга йўналтирилади. Кейинги йилларда барча мамлакатларда давлат бюджетининг аҳамияти ошиб бормоқда. Бунда бюджет маблағларидан самарали фойдаланишнинг аҳамияти ҳам ошади.

Давлат молиявий назоратида ички аудитнинг роли, аҳамияти ва уни амалга ошириш йўналишлари хусусида сўз юритишдан олдин, ушбу тушунчанинг мазмун моҳиятини ёритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Ички

аудиторлар институти (The institute of internal auditors) томонидан берилган таърифга кўра, “Ички аудит бу ташкилот фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган мустақил ва холис кафолатлар ва маслаҳатлар бериш фаолиятидир. Ички аудит ташкилотга ўз мақсадларини рискларни бошқариш, назорат ва корпоратив бошқарув жараёнларининг самарадорлигини баҳолаш ва яхшилашга тизимли ва изчил ёндашиш орқали амалга оширишда кўмаклашади”[11]. Ушбу таърифда ички аудитнинг мақсади ва функциялари ўз ифодасини топган бўлиб, улар умумий тарзда ифодаланган.

2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида харажатларнинг ижтимоий йўналтирилганлигини сақлаб қолган ҳолда Давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносибликни таъминлаш белгиланган[1].

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ҳамда давлат молиявий назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорига биноан таълим ва тиббиёт муассасаларида бюджет жараёнининг шаффофлигини янада ошириш ва унинг устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш, бюджетдан молиялаштириш, ҳисоб ва ҳисобот механизмини такомиллаштириш, вазирлик ва идораларнинг бўйсунувидаги муассасаларда бюджет интизомини мустаҳкамлаш борасидаги масъулиятини ошириш, шунингдек, замонавий ахборот технологиялари ва халқаро эътироф этилган молиявий

назорат стандартларини жорий қилиш йўли билан бюджет қонунчилигини бузиш ҳолатларининг олдини олиш ва профилактикасига қаратилган давлат молиявий назоратининг ролини тубдан қайта кўриб чиқиш мақсадида[4] ва 2017 йилнинг 1 сентябридан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Ўрта махсус, касб-хунар таълими маркази ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасида ва уларга бўйсунувчи қуйи муассасаларда бухгалтерия хизматлари тугатилиб, халқ таълими туман (шаҳар) бўлимларида ва тиббиёт бирлашмаларида марказлаштирилган молия-бухгалтерия хизматлари ички аудит ва молиявий назорат хизматлари ташкил этилди ва унинг асосий вазибалари белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 27 августдаги “Давлат молиявий назорат тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги [3] ПФ-6300-сон Фармонига асосан Давлат молиявий ресурсларини самарали бошқариш ҳамда бюджет маблағларидан мақсадли ва оқилона фойдаланиш устидан давлат молиявий назорати тизимини такомиллаштириш мақсадида 2022 йил 1 январдан бошлаб «Ўзбекистон Республикасининг Ҳисоб палатаси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ Ҳисоб палатаси томонидан амалга ошириладиган назорат шакллари ва турларига қўшимча қуйидагилар амалиётга жорий этилади:

- бухгалтерия (бюджет) ҳисоби юритилишини, молиявий ҳисоботларнинг ҳаққонийлигини, молиявий ресурслардан мақсадли ва қонуний фойдаланилганлигини ҳамда даромадларнинг тўлиқлигини, шунингдек, молиявий операцияларнинг қонунийлигини баҳолашни назарда тутувчи молиявий аудит;

- консолидациялашган ва жалб қилинган бюджет маблағларидан фойдаланишда, давлат харидларини амалга оширишда, шунингдек, даромадларнинг тўлиқлигини таъминлаш ва бизнес жараёнларида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар талабларига риоя қилинганлигини ва уларнинг давлат дастурларига мувофиқлигини текшириш ва баҳолашни назарда тутувчи мувофиқлик аудити;

- назорат объектида харажатлар, субсидиялар, имтиёзлар ва преференцияларнинг самарадорлиги ва натижадорлигини, ажратилган маблағлардан фойдаланишнинг тежамкорлигини, белгиланган мақсадли кўрсаткичларнинг бажарилишини, консолидациялашган бюджет ва жалб қилинган маблағлар ҳисобидан амалга оширилаётган лойиҳаларнинг мақсадга мувофиқлиги ва натижадорлигини, шунингдек, давлат ва ҳудудий дастурларнинг молиялаштириш манбалари билан таъминланганлигини баҳолаш ва таҳлил қилишни назарда тутувчи самарадорлик аудити.

2. Адабиётлар шарҳи.

“Буюк депрессия” деб ном олган иқтисодий инқироздан кейин 1939 йилдан бошлаб Америка дипломли бухгалтерлар уюшмаси (American Institute of Certified Public Accountants —

АИСПА) ўзининг аудиторлик фаолияти тўғрисида илмий мақолалар чоп эта бошлади. 1941 йилда эса нистабан катта бўлмаган мутахассислар томонидан Ички Аудиторлар Институту (Institute of Internal Auditors — ИА) ташкил этилди ва ҳозир унинг фаолиятида 150 дан ортиқ мамлакат вакиллари иштирок этиб, ассоциация ташкил этилган.

Англиялик олим Р.Доджнинг[6] фикрича, “..ички аудит ички назоратнинг таркибий қисми бўлиб, фирма бошқаруви томонидан хўжалик фаолиятини назорат ва таҳлил этиш мақсадида ташкил этилади”.

Бошқа инглиз олими Р.Адамс[7] ҳам “..ички аудитни фаолияти иқтисодий субъектлар томонидан ички заҳиралардан самарали фойдаланишни текшириш, баҳолаш ва сифатли ҳисоботларни тайёрлаш ҳамда бошқа хўжалик фаолиятини назоратини амалга оширадиган муҳим элемендир” деб ҳисоблайди.

Америкалик олимлар Э.А.Аренса ва Дж.К.Лоббеклар[8] “...ички аудит-бу хўжалик субъектининг аудити бўлиб, бошқарув тизимини бизнесни самарали фаолият юритиши учун самарали қарор қабул қилиши учун қимматли маълумотлар билан таъминлайди” дейишади.

Россиялик олимлар А.Алборов, Л.Хоружим ва С.Концевалар[9] фикрича “...ички аудит-бу аслида ташкилотнинг ички назорат тизимидир. Бошқача айтганда, ички аудит бу корхонани ва унинг бўлимлари фаолиятини самарали бошқаришни назоратидир”.

В.Д. Андреева эса[10] “...ички аудит тушунчаси бир мунча кенг бўлиб, у фақат назоратгина эмас, балки бошқарув

функциясини бажарувчи тизимдир” деб таъриф беради.

А.М. Богомолова ва Н.А. Голощановалар[11] фикрича «...ички аудит (ички хўжалик ва фирмаларни) – умумий аудитини таркибий қисми бўлиб, иқтисодий субъектда уларни бошқаруви томонидан ташкил этилиб, ички ҳужжатларга биноан бухгалтерия ҳисобини юритиш, хусусий мулкни қўриқлаш ва ички назорат тизимини ишончли бошқаришдир”.

3. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Мамлакатимизда давлат молиявий назоратини амалга оширувчи, бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши устидан мунтазам мониторинг олиб борувчи ташкилот Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Назорат-тафтиш бош бошқармаси ҳисобланар эди. Ўзбекистон

Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августда қабул қилинган “Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ҳамда давлат молиявий назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги[3] ПҚ-3231-сон Қарори давлат молиявий назорати тизимининг ислохотини янги йўналишини белгилаб берди ва ушбу қарор билан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Назорат-тафтиш бош бошқармаси Ўзбекистон Республикасининг Давлат молиявий назорати Департаменти этиб қайта ташкил қилинди.

У томонидан бюджет ташкилоти ва бюджет маблағларини олувчиларини харажатлари назоратини амалга ошириш белгиланиб, бюджет маблағларидан самарали фойдаланиш доимий мониторинги ташкил этилмоқда.

Чизма 1. 2019-2020 йилларда Молия вазирлиги Давлат молиявий назорати Департаменти томонидан амалга оширилган тадбирлар¹

Жумладан, Молия вазирлиги Давлат молиявий назорати Департаменти томонидан амалга оширилган тадбирлар натижасида 2019 йилга

нисбатан 2020 йилда Халқ таълими вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Мактабгача таълим вазирлиги муассасаларида қонунбузилиш

¹ Молия вазирлигининг расмий сайти маълумотлари.

ҳолатларини кескин ўсиши кузатилган. Жумладан, Халқ таълими вазирлиги тизимида ўтказилган 709 та назорат тадбирларининг 573 тасида 96,6 млрд.сўм миқдориди қонунбузилиш ҳолатлари аниқланиб, 2019-йилга (29,8 млрд.сўм) нисбатан 3,2 мартага ошгани аниқланган.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизимида ўтказилган 723 та назорат тадбирларининг 523 тасида 40 млрд.сўм миқдориди қонунбузилиш ҳолатлари аниқланиб, 2019-йилга (13,8 млрд.сўм) нисбатан 2,9 мартага ошган.

Мактабгача таълим вазирлиги тизимида ўтказилган 327 та назорат тадбирларининг 270 тасида 16,7 млрд.сўм миқдориди қонунбузилиш ҳолатлари аниқланиб, 2019-йилга (8,3 млрд.сўм) нисбатан 2 мартага ошган.

Маҳаллий бюджетлар маблағларини мақсадли сарфланиши юзасидан ўтказилган назорат тадбирларида жами 175,3 млрд.сўм миқдориди, жумладан Қашқадарё (26,1 млрд.сўм), Андижон (19,8 млрд.сўм), Сурхондарё (16,5 млрд.сўм), Фарғона (14,4 млрд.сўм), Тошкент (13,2 млрд.сўм), Жиззах (13 млрд.сўм), Самарқанд (13 млрд.сўм), Сирдарё (12,9 млрд.сўм), Наманган (12 млрд.сўм), Хоразм (6 млрд.сўм), Бухоро (3,6 млрд.сўм), Навоий (2,4 млрд.сўм) вилоятларида ҳамда Тошкент шаҳрида (13,8 млрд.сўм) ва Қорақалпоғистон Республикасида (8,1 млрд.сўм) қонунбузилиш ҳолатлари ва бошқа хатокамчиликлар аниқланган

Бу ҳолатлар бюджет ташкилотларида ички аудит тизимини жорий этиш ва бюджет харажатларини доимий ички назоратини амалга ошириш учун тегишли меёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш

заруриятини юзага келтирмоқда. Бюджет ташкилотларида ички аудит тизимини жорий этиш бюджет назоратини янада такомиллаштириш имкониятини бериб, Давлат молиявий назорати тизимини самарадорлигини оширишга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

4. Хулоса ва таклифлар.

Ўзбекистонда бюджет даромад ва харажатларини назоратини такомиллаштириш, уларни самарадорлигини ошириш имкониятини бериш билан бирга иқтисодиётга солиқ юқини камайитириш имкониятини беради.

Маълумки, бюджет ташкилотларида ички аудитнинг асосий мақсади маблағларнинг мақсадли сарфланишини ҳамда фаолиятнинг натижадорлигини таъминлашга қаратилган.

Бюджет ташкилотларида ички аудит хизматининг самарадорлиги кўрсаткичларига қуйидагиларни меъёрларни киритиш мақсадга мувофиқдир:

- бюджет ташкилотларида ички аудит хизмати фаолияти йўлга қўйилгандан кейин молиявий қоидабузарликларнинг камайиш кўрсаткичларининг миқдор ва қиймат параметрларини белгилаш;

- ички аудит хизмати тавсияларининг ижросини таъминлаш ҳисобига бюджет харажатларининг самарадорлигини ошириш;

- бюджет ташкилоти зиммасидаги вазибаларни ижобий бажарилишини натижалари.

Бунда бюджет ташкилотларида ички аудит фаолияти самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан ички аудит

хизмати ходимларининг малака даражасига боғлиқдир. Шунинг учун ҳисобга олиб, бюджет ташкилотлари ички аудит хизматининг ходимларига қўйиладиган

малака талаблари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқирилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 9 декабрдаги ЎРҚ-589-сон "2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида"ги Қонуни
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон //www.lex.uz
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 27 августдаги "Давлат молиявий назорат тизимининг янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида"га ПФ-6300-сон Фармони, //www.lex.uz
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августдаги "Таълим ва тиббиёт муассасаларининг молиялаштириш механизмининг ҳамда давлат молиявий назорати тизимининг янада такомиллаштириш тўғрисида"ги ПҚ-3231-сон Қарори, //www.lex.uz .
5. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: Пер. с англ.; предисловие С.А. Стукова. — М.: Финансы и статистика; ЮНИТИ, 1992. — 240 с.: ил. (Аудит: теория и практика).
6. Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ./ Под ред. Я.В. Соколова. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 1995. — 398 с.:
7. Аренс А., Лоббек Дж. Аудит: Пер. с англ./ Гл. редактор серии проф. Я.В.Соколов. - М.: Финансы и статистика, 1995. — 560 с.:
8. Алборов Р.А., Хоружий Л.И., Концевая С.М. Основы аудита: Учебное пособие. — М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001. — 224 с.
9. Андреев В.Д. Внутренний аудит: Учебное пособие. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 464 с.: ил.
10. Богомолов А.М., Голощапов Н.А. Внутренний аудит. Организация и методика проведения. — М.: «Экзамен», 1999. — 192 с.
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Institute_of_Internal_Auditors.
12. www.mf.uz – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти.
13. <https://global.theiia.org>-Ички аудиторлар институти расмий веб сайти.